

Lucie Hrdličková: Magické a racionální v životě pražské romské elity. Milostná magie

(Ústav etnologie, Filosofická fakulta UK Praha 2006, 292 s. + 8 s. obrazová príloha)

V masmédiách i v rôznych diskusiách sa čas od času objavuje názor, že tzv. rómsky problém je stretom dvoch úplne rozdielnych kultúr (európskej a ázijskej), že Rómovia vyznávajú úplne odlišný rebríček hodnôt, v dôsledku čoho nie sú schopní prispôbiť sa majoritnému obyvateľstvu, a preto spolužitie týchto dvoch skupín populácie nie je možné. Niektorí etnológovia hľadajú v rómskej kultúre prejavy predkresťanských náboženských predstáv, či rezíduá indických náboženstiev, čím nepriamo potvrdzujú túto rozdielnosť. („Kultúrnou odlišnosťou“ niekedy argumentujú aj sami Rómovia, ktorí sa takto snažia ospravedlniť niektoré svoje emocionálne prejavy.) Základom uvedených názorov je nedostatočná úroveň, či priamo absencia, vzájomného poznania, ktoré je často nahrádzané komplexom etnických stereotypov a vzájomných predsudkov, čo v konečnom dôsledku negatívne vplýva na vzájomné spolužitie rómskeho a nerómskeho obyvateľstva.

Dizertantka Lucie Hrdličková sa rozhodla analyzovať súčasnú situáciu v oblasti duchovnej kultúry pražských Rómov, pričom sa zamerala na magické praktiky v oblasti milostnej mágie. Z pohľadu Rómov ide o oblasť, ktorej stále prikladajú dôležitosť a ktorá sa významne premieta do ich rodinného a spoločenského života. Z pohľadu majoritného obyvateľstva ide o oblasť, s ktorou sú stále späté prežívajúce stereotypy, ktoré viac ako obdiv k „mystičnu“ a magickým schopnostiam Rómov, vyvolávajú skôr negatívne hodnotenie - vnímané sú ako prejav celkovej zaostalosti tejto skupiny obyvateľstva. Preto výber témy predloženej dizertácie je spoločensky aktuálny a hodnotím ho jednoznačne pozitívne.

Majoritné obyvateľstvo - aj v dôsledku „záujmu“ masmédií - vníma Rómov ako „inú“ od seba odlišnú a sociálne zaostalú skupinu obyvateľstva a nemá záujem vnímať ich vnútornú diferencovanosť (časté sú výpovede Rómov: „Hádzu nás do jedného vreca!“). Verejnosť vie veľmi málo o formujúcej sa rómskej „strednej vrstve“, inteligencii, či rómskej „elite“. Preto pozitívne hodnotím zámer dizertantky pokúsiť sa o porovnanie dvoch sociokultúrne odlišných skupín pražských Rómov - „radových“ a „elitných“.

Ako „kultúrne východisko“ pre porovnanie oboch skupín pražských Rómov využila L. Hrdličková publikované výsledky výskumov zo Slovenska. Je to logické preto, lebo v období po 2. svetovej vojne odtiaľto väčšina dnes v českých zemiach žijúcich Rómov prišla.

jednak preto, lebo samotní respondenti viaceré obyčajové praktiky, od ktorých sa dištancujú, situujú do prostredia slovenských rómskych osád (napr. s. 206).

Na tomto mieste si dovoľím prvú drobnú výhradu: je logické, že dizertantka v rámci vytvorenej modelovej štruktúry radí slovenských „osadových“ Rómov do jednej skupiny v opozícii voči dvom vymedzeným skupinám pražských Rómov, dopúšťa sa však zjednodušenia: nespravodlivo totiž hodnotí slovenských bádateľov, že si rozdiely medzi jednotlivými skupinami s rozdielnou sociokultúrnou úrovňou nevšímajú (s. 5-6). Je pravdou, že mnohí výskumníci sa stále snažia v teréne zaznamenať najarchaickejšie kultúrne fenomény a prispieť tak k základnému zmapovaniu „tradičnej“ rómskej kultúry, všímajú si však aj dynamiku zmien v rozdielnych prostrediach (okrem zmien v demografickom správaní a materiálnej kultúre - napr. bývaní, aj v oblasti duchovnej kultúry, napr. vo forme obradu uzatvárania manželstva „mangavipen“, redukcii a inovácii obyčajov pri príprave „uhlíkovej vody“, vartovaní pri mŕtvom a pod.), pričom porovnávaní nie sú Rómovia v obciach a mestách, ale vo vidieckych lokálnych spoločenstvách s rozdielnou sociokultúrnou úrovňou.

Dizertantka v úvodných častiach predstavuje jednotlivé definície základných pojmov z oblasti duchovnej kultúry - najmä mágie, vymedzuje svoje chápanie a používanie jednotlivých pojmov, čo je dôležité pre jednoznačné vnímanie textu celej dizertácie.

Nesporným pozitívom práce L. Hrdličkovej je zozbieranie veľkého množstva informácií, ktoré sú vo väčšine prípadov súčasťou intímneho života respondentov. Svedčí to o mimoriadnych schopnostiach terénnej výskumnej práce dizertantky, jej schopnosti získať si dôveru respondentov. Rovnako pozitívne hodnotím i analýzu získaného materiálu a jeho interpretáciu v rámci vopred zvolenej a dodržiavanej štruktúry: „tradičné“ rómske východisko, reálna situácia pražských Rómov (pričom oddelene hodnotí situáciu u „radových“ a „elitných“ Rómov). V každej časti analyzuje a vzájomne porovnáva jednotlivé poznatky, konštatuje, v čom sa odlišujú od „tradičného“ modelu prineseného zo Slovenska, kde prichádza k významovým posunom (vzťah forma - funkcia), prípadne inovácii.

Dizertantka L. Hrdličková sa prednostne zaoberá prejavmi a magickými praktikami rómskeho obyvateľstva a neskúma genézu týchto kultúrnych fenoménov. Na niektorých miestach cituje iných autorov, ktorí upozorňujú na skutočnosť, že „napriek tomu, že niektoré obyčaje a praktiky v slovenskej kultúre zanikli, v prostredí Rómov existujú naďalej v pôvodnej funkcii ako súčasť ich duchovného vedomia“ (s. 247, pozn. 629), pripúšťa, že väčšina postupov ako získať a prilákať milovanú osobu je univerzálna a postupuje naprieč národmi, zemiami a storočiami (s. 186); v celej práci sa navyše odvoláva na heslá Encyklopédie ľudovej kultúry Slovenska, ktoré zohľadňujú predovšetkým kultúru

slovenského etnika. V celkovom kontexte však vzniká dojem, že opisuje špecifickú „rómsku kultúru“. V konkrétnych prípadoch sa tak dopúšťa nepresného zjednodušenia, napr.: „u Romů se tradičně uplatňovala víra v ochrannou moc červené barvy“ (s. 105), substanciu „nápoja lásky“ využívajúcu menštruačnú krv „romské ženy na Slovensku... jednoznačně upřednostňovaly a byla považována za romské afrodiziakum (s. 131-132, cit. E. Davidová), v týchto aj väčšine ďalších reálií ide o prejavy, ktoré boli bežne rozšírené aj v nerómskej (majoritnej) populácii. Práve na týchto príkladoch sa ponúkala možnosť poukázať na proces medzietnickej kultúrnej transmisie, na skutočnosť, že Rómovia v minulosti nežili v izolácii od ostatného obyvateľstva, naopak, že boli aktívnou súčasťou „stredoeurópskej kultúry“, čo si dnes príslušníci väčšinovej populácie neradi priznávajú. Autorku by potom neprekvapovalo, že u našich Rómov nie sú známe praktiky, ktoré u západoeurópskych Rómov zaznamenal R. Buckland (manipulácia s kameňmi - s. 197, prírodné uzly - s. 198).

Niekoľko drobných pripomienok:

- Napriek tomu, že podľa autorky sú 2/3 Rómov v Českej republike veriacimi, i tu asi dochádza - pod vplyvom sekulárnej českej spoločnosti - k ústupu (útlmu) viery, môže však ísť aj o nepriznanie skutočnosti. Na Slovensku je prevažná väčšina Rómov veriacich (aj keď tzv. nepraktikujúcich) a ich vzťah ku kostolu ako k sakrálnemu priestoru je iný, ako zaznamenala L. Hrdličková (s. 91), rovnako aj vzťah ku hrobu nie je vnímaný len negatívne (s. 93), ale aj pozitívne: návštevy hrobu pri príležitosti sviatku/úmrťia zosnulého, jedenie a pitie na hroboch, starostlivosť o hroby a ich zdobenie na „dušičky“ a na Vianoce a pod. (na druhej strane autorka hovorí aj o pozitívnom vzťahu ku kostolu na s. 144).

- Autorka uvádza, že „vlivem českého prostředí jednoznačný výklad pojmu 'degeš' ve smyslu osob svázaných s konzumací určitého druhu zvířat zmizel. Tento termín je používán ... pro nepořádného člověka, nebo člověka., který konzumuje prošlé potraviny“ (s. 80). V tomto prípade nejde o vplyv českého prostredia, týmto termínom (podobne „dupki“, „rukoňar“) Rómovia na Slovensku bežne vyjadrujú svoju dištanciu od Rómov zo sociálne nižšieho prostredia.

- Navrhoval by som dizertantke zvážiť, či praktiky, ako vylievanie uhlíkovej vody, vynášanie umierajúceho človeka von, ukladanie ho na zem a pod. sú skutočne magické gestá (s. 143-144), alebo len nevyhnutné pohyby k uskutočneniu cieľa - magickej praktiky?

- L. Hrdličková zaznamenala dve magické praktiky, v prípade ktorých došlo pravdepodobne k zameneniu/miešaniu formy a obsahu: v prvom prípade praktika masírovania prstov (s. 257) neslúžila pravdepodobne ku zbavovaniu následkov urieknutia, ale išlo zrejme

o liečenie choroby nazývanej „čemer“ (toto ochorenie býva zapríčinené skazenou, v nadmernom množstve alebo s chuťou zjedenou potravou. Hrčky následne zhustenej krvi spôsobovali opuchliny na zápästí, nevoľnosť, malátnosť, liečili sa roztieraním/masírovaním hrčiek). V druhom prípade krájanie jablčka na Štedrý večer je na Slovensku súčasťou veštenia zdravia/smrti, v prostredí pražských Rómov predpovedá vydaj či stretnutie budúceho manžela (s. 184).

- Prevrátenie hrnčeka hore dnom po použití „uhlíkovej/sirkovej vody“ považuje autorka dizertácie za „obohatenie prvkov“ (s. 255). Tu musím upozorniť, že tento úkon je bežný u Rómov na východnom Slovensku (zaznamenal som ho v Bystranoch: Magická ochrana novorodenca..., s. 92).

Ťažiskom práce dizertantky L. Hrdličkovej je analýza uplatňovania praktík milostnej mágie v prostredí rómskej elity, ktorú autorka v úvode veľmi presne definuje. Nie celkom presvedčivá je charakteristika etnicity tejto skupiny. Na jednej strane tvrdí, že jej príslušníci „začínajú byť hrdi na svoj etnický pôvod...“ (s. 22), že „prekonali handicap svojho pôvodu“ (ss. 23, 163-164, 258), na druhej strane hovorí o ich snahe „začleniť sa do majoritní spoločnosti pracovne i lokálne - chcú žiť v etnicky smiešané susedské skupině“ (s. 8), a o uprednostňovaní etnicky zmiešaných partnerských vzťahov/sobášov (ss. 23, 258), čo skôr svedčí o tendencii dištancovania sa od rómskej etnicity. Presvedčivé a argumentami doložené sú jej zistenia a závery ohľadne vzťahu rómskej elity k duchovnej kultúre, špeciálne k magickým praktikám: na niektoré z nich sa dívajú skepticky, revidujú a spochybňujú ich význam (s. 59). Niektoré dodržiavajú nie z presvedčenia v ich účinnosť, ale preto, aby vyhovelí staršej generácii, ktorá „tkví hlboko v tradičných predstavách“ (s. 89), niektoré verbálne popierajú - napr. používanie menštruačnej krvi, pričom ju v skutočnosti ďalej používajú (s. 135). Autorka konštatuje, že „pražtí Romové se jako celek vzdalují modelům rodinného života, které si jejich rodiny přivezly ze Slovenska“ (s. 258), čoho dôsledkom je aj zabúdanie, redukcia magických praktík, na druhej strane ich inovácia, obohacovanie a rozvíjanie foriem milostnej mágie. Významným je zistenie, že na rozdiel od radových Rómov sa rómska elita zaoberá etickým aspektom niektorých magických praktík (s. 59), verbálne sa dištancuje od všetkých praktík záškodnej mágie (s. 238), napríklad pripúšťa jedine praktiky, ktorých cieľom je odpúťanie, nie však ublíženie partnerovi (s. 243). V týchto zisteniach vidím najväčší prínos posudzovanej dizertácie.

Dizertantka Mgr. Lucie Hrdličková predložila na obhajobu prácu, ktorá je spracovaná na vysokej odbornej úrovni. Autorka k jej napísaniu pristupovala zodpovedne, po dôkladnej teoretickej a metodologickej príprave. Systematickým terénnym výskumom zhromaždila veľký počet mimoriadne cenných informácií, ktoré patria do intímnej oblasti rodinného života skúmaných respondentov. Získané poznatky analyzovala osobitne pre každú zo sledovaných skupín, ktoré vzájomne porovnávala. Presvedčenie respondentov o účinnosti opisovaných magických praktík dokladajú ich priame citácie, vhodne zaradené do textu. Výsledkom je nielen poznanie jednotlivých prejavov milostnej mágie a ich významu v dnešnom živote u dvoch skupín pražských Rómov, ale aj poznanie mechanizmov ich súčasnej transformácie. Preto na základe predloženej dizertačnej práce navrhujem, aby dizertantke bol udelený akademický titul PhD. (philosophiae doctor).

V Bratislave, 13. novembra 2006

PhDr. Arne Mann, CSc.

Ústav etnológie SAV